

ERNESTAS GALVANAUSKAS – LIETUVOS DIPLOMATIJOS IR POLITIKOS ISTORIJOJE

Stanislovas Algimantas Martišius

Šiaulių universitetas

Mantas Martišius

Vilniaus universitetas

1. Įvadas

Šių metų lapkričio 20 d. sukanka 125 metai, kai Zizonių kaime, Biržų rajone gimė žymus Lietuvos politikas, diplomatas, Prekybos instituto steigėjas ir jo rektorius, inžinierius Ernestas Galvanauskas. Vidurinę išsilavinimą įgijo Jelgavoje, dabartinėje Latvijos teritorijoje. Dar būdamas Sankt Peterburgo aukštųjų mokyklų studentu E. Galvanauskas aktyviai įsitraukė į 1905-ųjų metų Lietuvos laisvės kovas. Jo į Vilniaus Didįjį lietuvių Seimą atvežtoji Čypėnų valsčiaus revoliucija tapo visos Lietuvos valstietijos revoliuciniu reikalavimų manifestu. To meto spaudoje (žr. „Lietuvos ūkininkas“ 1906 m., Nr. 52, p. 598) rašoma: „Mūsų apygardoje tikrai vienas tebuvo politikos veikėjas, kuriam visi yra dėkingi, kaip kunigai, taip dvarininkai ir ūkininkai, tai ponas Galvanauskas, atstovas Lietuvos demokratų partijos“. 1905–1907 m. revoliucijoje E. Galvanauskas – tai B. Sruogos dramos „Baisioji naktis“ studentas Jurgis, liaudies tribūnas, atgimstančios Lietuvos pranašas (9, p. 118).

Pralaimėjus revoliucijai, E. Galvanauskui teko emigruoti į užsienį. Belgijoje, Liege mieste, baigė aukštuosius mokslus įgydamas net dvi specialybės – kalnų ir elektros inžinierių diplomus. Vis dėlto baigus mokslus grįžti į Lietuvą nebuvo galimybės. Keletą metų jam teko dirbti užsienyje. Į Lietuvą E. Galvanauskas grįžo 1919 m. vasarą, kai jau kūrėsi nepriklausoma Lietuvos valstybė. Tuo metu E. Galvanauskas buvo profesionaliai pasirengęs dirbti Lietuvai administracijos, diplomatijos ir ūkio srityse. Greitai jam buvo pavesta suformuoti penktąją Lietuvos vyriausybę (1919-10-07–1920-07-19.), atvedusią Lietuvą į Steigiamojo Seimo rinkimus ir jo sušaukimą. Sunkiausiu Lietuvai laikotarpiu (1919-10-07–1922-02-22) E. Galvanauskas buvo finansų ministru, o šaliai trūkstant diplomatų, tuo pačiu laiku (1921 m.) buvo vyriausiasis Lietuvos derybininkas Briuselyje ir Ženevoje su Lenkija. Steigiamojo Seimo valdymo metu partijoms susipešus tarpusavyje ir iširus koalicijai E. Galvanauskui teko 1922 m. vasario 22 d. suformuoti Vyriausybę. Ministrų kabinėto priešakyje E. Galvanauskas buvo iki 1924 m. birželio 18 d., kartą ėjo ir užsienio reikalų ministro pareigas.

E. Galvanauskui būnant premjeru įvesta sava valiuta, Kaune įkurtas universitetas, atgautas Klaipėdos kraštas, priimta 1922-ųjų metų konstitucija, Žemės reformos įstatymas. Aptariant minėtą laikotarpį, verta pacituoti paties E. Galvanausko žodžius: „Beveik penkerius metus dalyvaujant penkiose Vyriausybėse, man teko rūpintis, padėti akmenis į nepriklausomos Lietuvos pamatus. Aš atsivežiau vakarietiškas mintis, vakarietišką patirtį, bet jų įgyvendinimas tebuvo galimas kai valstybingumas stumiamas“ (3, p. 242). Būtent Vyriausybės priešakyje E. Galvanauskui reikėjo įrodyti Lietuvos valstybės savarankiškumą ir gyvybingumą, nustatyti valstybės sienas, iškovoti valstybės pripažinimą *de jure* ir užmegzti diplomatinis santykius su užsienio valstybėmis. Nemažomis E. Galvanausko pastangomis 1919–1920 m. buvo sustabdytas Lietuvos ūkio pakrikimas, 1920–1922 m. sustiprinti valstybės finansai, 1922 m. įsteigtas Lietuvos bankas ir įvesta sava valiuta, 1923 m. atliktas pirmas Lietuvos gyventojų surašymas.

Su aktyvia politine ir diplomatine E. Galvanausko veikla susietas Klaipėdos krašto atgavimas ir diplomatinės Lietuvos kovos dėl Vilniaus ir jo krašto. Sumaniai E. Galvanauskas gynė Lietuvos interesus ir garsiojoje Genujos konferencijoje 1922 m. Pasak ilgamečio prancūzų diplomato J. Laroche, E. Galvanauskas buvo „kietas“ derybininkas dėl Vilniaus ir Klaipėdos problemų Ambasadorių konferencijoje, Tautų Sąjungos sesijose. Šiandien nagrinėjant tuometinius įvykius, galima visą 1921–1924 m. Lietuvos diplomatijos veiklą apibūdinti poeto ir diplomato Jurgio Baltrušaičio žodžiais:

*Aš taip regiu
Ir man taip matos
Mes esame plienų sukaltas ratas
Ir Galvanauskas jo ašis.*

Akiračiai, 1973 m., Nr. 9 (53).

E. Galvanauskas priklausė tai Lietuvos politikų grupei, kurių visuomeninė veikla buvo labai šakota ir turininga. Jiems buvo lemta aktyviai dalyvauti atkuriant nepriklausomą Lietuvą, būti pirmaisiais atgimusios valstybės ministrais, politikais, diplomatais per diplomatinės ir politinės kovas priminti pasauliui apie Lietuvos atgimimą.

Straipsnio *tikslas* – pateikti E. Galvanausko visuomeninės veiklos sintetinį apibendrintą vaizdą, plačiau panagrinėti jo veiklą 1921–1924 m. atliekant diplomatinį darbą, valstybingumo raidos požiūriu išryškinti politiko įnašą į modernios demokratinės Lietuvos valstybės kūrimą.

E. Galvanausko diplomatinės kovos dėl Vilniaus ir Klaipėdos – reikšmingas modernios ir nepriklausomos Lietuvos visuomenės formavimosi etapas. Tai savarankiškas Lietuvos įsitvirtinimo Europos politiniame žemėlapyje bandymas, įdomi atgimusios šalies diplomatijos istorijos pradžia. Nemažiau reikšmingi E. Galvanausko darbai, susiję su Lietuvos verslo ugdymu, kvalifikuotų darbuotojų rengimu prekybai, bankams, pramonei ir Klaipėdos miesto plėtrai.

Uždaviniai. Straipsnyje siekiama parodyti E. Galvanausko:

1. Gebėjimą lanksčiau žvelgti į Lietuvos sienų problemas, pačios valstybės kūrimo etapus, negu tai darė kiti to meto Lietuvos politikai.

2. Drąsiai rizikuoti ir kovoti už savo ginamus principus, idėjas, politinius sprendimus, nebijant prarasti net gyvybę.

3. Mokėjimą sudėtingų derybų eigoje apdairiai ginti savo politinę liniją, iškovoti Lietuvai palankesnių pozicijų, negu buvo derybų pradžioje.

Tuos teiginius siekdami patvirtinti detaliau panagrinėsime pagrindines nuostatas, kuriomis E. Galvanauskas vadovavosi sunkiose diplomatinėse derybose dėl Vilniaus ir Klaipėdos. Straipsnyje pabandytume parodyti, jog E. Galvanauskas gerai suprato, kad tautos savarankiškumo pagrindas yra masių švietimas, tobulinimas ir išmokymas dirbti. Jo ūkinės veiklos devizas buvo: Lietuva turi turėti daugiau žemės ūkio, amatų, prekybos mokyklų, taikomųjų institutų. Gerai buvo suprasta tinkamo ūkininkų, amatininkų ir prekybininkų parengimo reikšmė, šalies miestų suliecinimo klausimas. Jo sukurto Prekybos instituto uždavinys – parengti naujų išsimokslinusių darbuotojų privačiam šalies ūkiui, kuriam tokių specialistų stigo. Siekta laipsniškai industrializuoti Lietuvą.

Tyrimo metodai. Straipsnis parengtas naudojant loginius įrodymus, analitiškai įvertinant Lietuvos diplomatijos analitinę istorinę medžiagą ir įvairių mokslininkų (G. Galvos (3), P. Klimo (5), R. Valsnoko (14), R. Žepkaitės (16), kitų istorikų (2, 4)) atliktus tyrinėjimus. Sintezuodami ir apibendrinami kitų autorių mintis ir pastebėjimus apie E. Galvanausko diplomatinę, politinę ir ūkinę veiklą, bandome išryškinti nagrinėjamo politiko pagrindines nuostatas, kuriomis jis vadovavosi savo įvairiapusiškoje veikloje.

Tyrimo rezultatai. Nustatyta, kad E. Galvanauskas diplomatinėse kovose dėl Klaipėdos sugebėjo šiam kraštui iškovoti Lietuvos suverenumą. Be to, atremtos Lenkijos pastangos, sprendžiant Klaipėdos

krašto problemą, priversti Lietuvą išsižadėti Vilniaus. Lenkija prarado teisę dalyvauti Klaipėdos uosto valdyje, naudotis uostu, negavo laisvo tranzito per Lietuvą. Mažiau sėkmingos buvo jo pastangos atgauti Vilnių. Vilniaus klausimo teigiamam išsprendimui neigiamos reikšmės turėjo: 1) Lenkijos militaristinė persvara; 2) nepalankus Santarvės valstybių nusiteikimas; 3) tuometinė šalies visuomenė ir Seimas nebuvo brandūs realiai, bet naujoviškai spręsti Vilniaus problemas.

Tokios išvados darytinos nagrinėjant P. Hymanso projekto svarstymo istoriją. E. Galvanauskas P. Hymanso projektą vertino už tai, kad jis visų Tautų Sąjungos narių balsais Vilniaus sritį siekė pripažinti Lietuvos suverenitetą. Vadinasi, ginčo klausimas spręstas Lietuvos naudai. E. Galvanauskas siūlė priimti tą rekomendaciją ir toliau ieškoti būdų jai pagerinti ir pataisyti. E. Galvanauskas buvo įsitikinęs, kad P. Hymanso rekomendacijų Lenkija nepriims. Sutikdama su P. Hymanso projektu, Lietuva pasaulio bendruomenės akyse turėjo parodyti savo lankstumą, politinį brandumą. Tačiau Lietuvos viešojo nuomonė tam nebuvo pasirengusi.

2. E. Galvanausko diplomatinės kovos dėl Vilniaus

1921 m. pradžioje kilo klausimas, kas atstovaus Lietuvai diplomatinėse derybose dėl Vilniaus. Neišspręstas sostinės klausimas į gilų liūną gramzdino visos Lietuvos atkūrimą. Plebiscito pasiūlymas Lietuvos netenkino, tačiau reikėjo rasti pagrindą jo atsisakyti. Ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro įkalbėtas vadovauti Lietuvos derybų su Lenkija grupei, sutiko tuometinis Prekybos, pramonės ir finansų ministras E. Galvanauskas.

Jau derybų pradžioje E. Galvanauskas iš Tautų Sąjungos pareikalavo garantijų, jog plebiscito išdavos Lenkijos bus pagarbiai vykdomos, nes ji iki šiol laužė visas demarkacijos linijas. Be to, Lietuva nėra pripažinta *de jure*, todėl ji užima nelygią padėtį su Lenkija. E. Galvanauskas įspėjo Tautų Sąjungos tarybos narius nesiskubinti dėl plebiscito. Jam pavyko įtikinti tarybos narius Vilniaus klausimo sprendimui paieškoti kitų būdų, kurie neprieštarautų anksčiau Tautų Sąjungos priimtoms rezoliucijoms. Taip atsirado pasiūlymas, kad abi šalys turi „tauriai, nuoširdžiai, energingai ir geros valios kupinos“ susitaikyti (5, p. 296). Tam tikslui pasiekti abi šalys (Lietuva ir Lenkija) turi nuvykti į Briuselį ir pirmininkaujant Belgijos užsienio reikalų ministrui P. Hymansui ryžtis neišsiskirti, kol bus išspręstas ginčas. Briuselyje 1921 m. pavasarį prasidėjo tiesioginės derybos su lenkais.

Diskusijos truko ilgai. Vienos ir kitos šalies argumentai kartojosi. P. Hymansui teko greitai įsitikinti, kad valstybių tezės nesutaikomos. Todėl jis nutarė

pats pasiūlyti diskusijai susitarimo projektą, o abi šalys raštu turėjo atsakyti, ar jį priima kaip tolesnių diskusijų bazę. Projekto trumpas turinys buvo toks (14, p. 73). Lietuva ir Lenkija, pripažindamos viena kitos nepriklausomybę ir suverenumą, pareiškia turinčios bendrų interesų, kurie reikalauja, kad tarp abiejų valstybių būtų sudarytas Sąjungos susitarimas bei Sąjungos organai; Lietuvai pripažįstamos sienos, kurios su nedidelėmis korektyvomis naudingos Lietuvai ir sutapo su Maskvos sutarties nustatytais ribomis; Lietuvos Vyriausybė pasižada konstitucijos pakeitimo keliu paversti Lietuvą federaline valstybe, susidedančia iš Vilniaus ir Kauno kantonų; Lietuvos Vyriausybė įsipareigoja laiduoti lietuvių ir lenkų kalbų lygybę visoje valstybėje; Lietuvos ir Lenkijos užsienio politikos bendrumui ir darnumui užtikrinti numatoma Taryba, į kurią Lenkijos ir Lietuvos Vyriausybės deleguos po tris atstovus iš kiekvienos pusės. Ši Taryba balsų dauguma turės spręsti užsienio politikos klausimus, pranešdama apie tai periodinėse abiejų Vyriausybių konferencijose. Be to, abiejų valstybių Seimai išrinks lygaus skaičiaus delegacijas, kurios turės bendrai svarstyti visus užsienio politikos aktus, reikalingus įstatyminės sankcijos. Taip paruošti užsienio politikos sumanymai, abiejų delegacijų patvirtinti, turės būti pateikti abiejų valstybių Seimams ratifikuoti. Buvo manoma tarp abiejų valstybių sudaryti karinę konvenciją ir sukurti ūkio tarybą, susidedančią iš abiejų Vyriausybių atstovų. Minėta Taryba turėjo tyrinėti bendro intereso ūkinius klausimus ir daryti abiem Vyriausybėms atitinkančius pranešimus. Lenkijai visiems laikams turėjo būti laiduojama tranzito laisvė per Lietuvos teritoriją, įskaitant ir karo priemonių tranzitą. Klaipėdos klausimu abi Vyriausybės turės susitarti dėl tam tikro režimo, kuris leistų Lenkijai naudotis uostu ir Nemunu net karo metu.

Projektu buvo sugalvota valstybinio santykiavimo virš kombinacija (federalinė valstybė Valstybių sąjungoje), kuri dėl milžiniškos jėgų disproporcijos tarp abiejų valstybių būtų pavertusi Lietuvą Lenkijos provincija. Turėdamas tai galvoje lietuvių delegacijos pirmininkas įteikė P. Hymansui atsakymą: „atsižvelgdami į pareiškimą, kad Lietuvos nepriklausomybė ir suverenitetas yra pripažįstami, o Vilniaus sritis priskiriami Lietuvai ir santyčiai su Lenkija, P. Hymanso papildomais patikslinimais, neturės federacijos elementų, Lietuvos delegacija priima tą projektą kaip diskusijos bazę, bet tas priėmimas nieku būdu nereiškia, kad Lietuvos delegacija priima projekto visumą ar atskirus jo straipsnius“. E. Galvanausko dar buvo pažymėta, kad toks pareiškimas galios tik tuo atveju, jei Lenkijos delegacija taip pat priims tą projektą kaip diskusijos bazę. Patį susitarimą su Lenkija E. Galvanauskas siūlė spręsti taip: 1) sudaryti mažumų apsaugos sutartį, pagrįstą Lenkijos Versalyje sudarytos ati-

tinkamos sutarties principais; 2) pasirašyti militarinę-gynybinę konvenciją (5, p. 315–316). Kitaip sakant, į P. Hymanso peršamus federacijos santykius Lietuvos valstybės vidaus santvarkoje lietuvių delegacijos pirmininkas teatsakė pasiūlymu laiduoti mažumų teisių apsaugą, o iš numatytos Lietuvos ir Lenkijos unijos sąlygų jis tesutiko priimti karinės konvencijos pasiūlymą, ribodamas ją gynybos reikalais. Dėl Klaipėdos lietuvių delegacija ir jos vadovas apskritai nesutiko tartis su Lenkija.

Lenkų delegaciją P. Hymanso projektas netenkino. Lenkams siūlomi sąjunginiai ryšiai unijai sudaryti atrodė per silpni ir neužtektini. Neatsižvelgdama į susidariusią padėtį, 1921 m. birželio mėn. Tautų Sąjungos taryba abiejose posėdžiuose svarstė P. Hymanso projektą kaip diskusijų bazę. Todėl ji savo rezoliucijoje pasiūlė tęsti derybas Briuselyje, imant už pagrindą tą patį projektą.

Lietuvos visuomenėje kilo didžiulis nerimas ir tai darė poveikį Lietuvos derybininkams. E. Galvanauskas savo 1921 m. liepos 22 d. notoje nurodė, dėl kokių priežasčių Lietuvos Vyriausybė negali priimti Tautų Sąjungos tarybos birželio mėn. 28 d. priimtos rezoliucijos ir projekto reikalavimų vykdyti iki galo Suvalkų sutartį, leidžiant pasitikėjimo atmosferoje vesti tolesnes derybas dėl santykių sureguliuavimo su Lenkija.

Esant tokiai prieštarigai situacijai P. Hymansas į Ženevą pasikvietė Lietuvos ir Lenkijos delegacijas ir, atskirai su jomis pasitaręs, rugsėjo mėnesį pateikė projektą, kurį jau traktavo ne kaip derybų, o kaip susitarimo dokumentą. Naujas projektas skyrėsi nuo anksčiau pasiūlyto, kuris buvo laikomas diskusijų baze, tuo, kad jame nebuvo kalbama apie Kauno, o tik apie autonominių Vilniaus kantoną. Užsienio politikai derinti čia jau nebuvo tarybos, o tik Seimų delegacijos. Be to, Lietuva turėjo suteikti Lenkijai laisvę naudotis Nemunu ir Klaipėdos uostu.

Naujas projektas sukėlė griežtą Lenkijos delegato S. Askenazy pasipriešinimą. Jam ypač nepatiko, kad pastarajame P. Hymanso projekte Vilnius gaunąs tik vidaus autonomiją ir iš kantono palieka tik vardas. Lenkija su tuo negalėjo sutikti. Be to, iš esmės esančios pakeistos ir galutinio susitarimo garantijos. Pirmiau tą susitarimą turėję ratifikuoti Kauno, Vilniaus ir Varšuvos Seimai. Po pakeitimo projektas Vilniaus Seimo nusistatymą nukreipia į Tautų Sąjungos tarybą. Nepatenkintas buvo S. Askenazy ir Klaipėdos priskyrimu Lietuvai. Jo siekis buvo tą kraštą matyti kaip Santarvės ir Prancūzijos valdą, nes tai atitiktų Lenkijos ir Klaipėdos krašto gyventojų interesus. Galutinė jo išvada buvo tokia: „nėra Lenkijoje nei vieno žmogaus, kuris galėtų priimti tą naują projektą“ (5, p. 319).

Gerokai lankstesnė buvo E. Galvanausko laikysena. Jis pareiškė, kad galima sutikti, jog būtų suderin-

ta abiejų šalių užsienio politika, įsteigus tam tikslui nuolatinį ir bendrą sekretoriata, taip pat sutikti, kad būtų sudaryta bendra ekonominė taryba ir apsigynimo konvencija, o Vilniaus kraštas Lietuvos valstybėje sudarytų autonominį vienetą. Tačiau nesą jokio reikalo visoj valstybėje įvesti lenkų kalbą. Vilniaus Seimas galėjo tik savo autonominėje srityje leisti įstatymą dėl kalbų vartojimo (5, p. 320).

E. Galvanauskas savo kalboje Tautų Sąjungos tarybos sesijoje 1921 m. rugsėjo 19 d. pabrėžė, kad projekto „lietuviškoji redakcija“ iš esmės nepaneigia P. Hymanso projekto varianto pagrindinių idėjų, bet tik koreguoja tuos punktus, kurie pažeidžia šalių suverenumą ir leidžia išvengti federacijos.

Nei P. Hymanso, nei Tautų Sąjungos taryba neatsižvelgė į šias Lietuvos delegacijos pirmininko pataisas. Tautų Sąjungos taryba vienbalsiai priėmė P. Hymanso projektą kaip galutinę rekomendaciją, geriausiai tinkančią konfliktui išspręsti. Taip baigėsi dar vienas derybų raundas su Lenkija.

Toks Tautų Sąjungos nuosprendis sujaukino visą kraštą. Ypatingą triukšmą pakėlė opozicijos spauda. Pasipylė interpeliacijos Steigiamajame Seime. Imta nepasitikėti ir savąja Vyriausybe, ir aktyviausiu to laiko veikėju E. Galvanausku, kuris 1921 m. lapkričio 24–25 d. tapo kažkokių slapukų atentato auka. To meto Lietuvos politikai ir visuomenė nesuprato, kad į Maskvos sutarties ribų Lietuvą negalima žiūrėti kaip į vieningą tautiniu atžvilgiu kraštą, turintį sudaryti unitarinę valstybę. Tokių ribų Lietuva būtų turėjusi ištisų plotų, kur nutautėjusi ne tik šviesuomenė, bet ir paprasta liaudis. Valstybinio aparato priemonėmis gražinti šių plotų gyventojus į lietuviybę buvo neįmanoma. Taiklus prof. S. Šalkausko pastebėjimas, kad esant tokioms aplinkybėms pasiekti valstybės vienybės nebuvo kito kelio „kaip respektuoti visų piliečių pasireiškiantį savotiškumą, nevaržyti kultūrinės-dvasinės atskirų grupių laisvės, pripažinti daugiakalbiškumo principą valstybėje pagal atskirus rajonus ir lojalia kultūrine politika sudaryti palankesnes sąlygas nutautėjusiems elementams grįžti prie savo tautinio kamieno“ (13, p. 461). Teisinga mintis, „kad geriausių atskirų mišrios limitrofinės valstybės elementų gyvenimą gali laiduoti federalinė santvarka, pritaikyta atskirų valstybės dalių ypatybėms“ (13, p. 461–462).

E. Galvanauskas savo veikla ir sprendimais įrodė, kad gerai suprato, jog lietuviams norint išeiti iš savo siaurų lingvistinių ribų į platesnes erdves reikia paisyti ginčijamų teritorijų daugiakalbiškumo, šalies politiką vesti kultūrinio ir politinio federalizmo linkme. Dauguma 1921 m. Lietuvos politikų darė didelę klaidą stengdamiesi sudaryti vieningą valstybę, kuri mažai paisė susidariusių Lietuvos teritorijoje tautinių mažumų. Išmintingas ir atsargus federalizmas Lietuvoje tikrai buvo neišvengiamas, nes tik jis leido for-

muoti valstybę, nepaisant grynai lingvistinių lietuvių tautos ribų.

3. Diplomatinės kovos dėl Klaipėdos

Ambasadorių konferencija 1923 m. vasario 16 d. nutarė Klaipėdos kraštą priskirti Lietuvos valstybei, suteikiant kraštui autonominį režimą. Be to, turėjo būti duotas laisvas tranzitas iš lietuvių ir lenkų gyvenamųjų sričių bei gražintos santarvininkų administracinės ir okupacinės išlaidos.

Į gautą dokumentą E. Galvanauskas trumpai atsakė, kad Lietuvos Vyriausybė atkreipė dėmesį šį nutarimą. Toks atsakymas sukėlė nerimo Paryžiuje. R. Poincare pareikalavo ligi kovo 11 d. patikslinti, ar Lietuvos Vyriausybė priima be jokių rezervų Ambasadorių konferencijos sprendimą su visomis jo sąlygomis. Kartu buvo pagrasinta, kad Lietuvos Vyriausybei nedavus patenkinamo atsakymo Ambasadorių konferencija pasilieka sau teisę imtis jai tinkamų žygių ir nutraukia derybas su Lietuvos Vyriausybe dėl Klaipėdos. Notos pabaigoje dar buvo pažymėta, kad suverenitetas Klaipėdos krašte tegali būti perleistas Lietuvai tiktai vasario 16 d. nutarime suformuluotomis sąlygomis. E. Galvanausko noras atvykti į Paryžių ir iškilusius klausimus išsiaiškinti su Ambasadorių konferencija buvo atmestas.

E. Galvanauskas Santarvės atstovams raštu įteikė pareiškimą, kad Lietuvos Vyriausybė, atkreipusi dėmesį Ambasadorių konferencijos nutarimą, pasiūš savo įgaliotinius nustatyti Klaipėdos krašto statutą ir pasirašyti konvenciją, paremtą vasario 16 d. nutarimo principais. Santarvininkų toks atsakymas netenkino. Jie reikalavo nutarimo priėmimo be jokių rezervų. Pasitarimo metu Lietuvos delegacija turėsianti aptarti tiktų sąlygų vykdymo būdus, o ne pačius principus. Konvencija turėsianti tiesiog atitikti nutarimo sąlygas.

1923 m. kovo 13 d. E. Galvanauskas atsakė, kad jis niekada nekėlęs kokių nors rezervų; pasiūšias delegaciją aptarti statutą ir pasirašyti konvencijos, atitinkančios vasario 16 d. nutarimą, kurio principus Lietuvos Vyriausybė priima be rezervų.

Pateikta medžiaga rodo, kad Lietuvos Vyriausybės vadovas, priimdamas vasario 16 d. sprendimo principus be jokių rezervų, toli gražu visiškai nepatenkino santarvininkų pageidavimų. Pripažindama tiktai sprendimo principus, Lietuvos Vyriausybė dar nebuvo priversta ateityje pritarti kiekvienam santarvininkų reikalavimui. Sumanios diplomatijos pagalba ji net galėjo taip paveikti sprendimo sąlygų įgyvendinimą, kad sprendimo principai netektų reikšmės. Lietuvos diplomatai, vadovaujami E. Galvanausko, tą ir padarė.

Kovo mėn. Ambasadorių konferencijoje buvo padarytas labai rimtas žygis, kuris nepaprastai apsunokino Lietuvos tarptautinę padėtį ne tik Klaipėdos reikalu, bet ir Vilniaus klausimu. Remdamasi Versa-

lio sutarties 87 str., Ambasadorių konferencija kovo 15 d. nusprendė, kad nustatė Lenkijos sienas su Tarybų Sąjunga ir Lietuva, pripažindama Vilnių Lenkijai. Pateikdama šį sprendimą, konferencija rėmėsi Lietuvos Vyriausybės 1922 m. spalio 18 d. nota. Joje buvo prašoma tarp Lenkijos ir Lietuvos nustatyti sienas, vadovaujantis Lenkijos „iškilmingais išsipareigojimais Lietuvai ir taip pat Lietuvos interesais ir teisėmis“ (5, p. 370). Notoje tie išsipareigojimai buvo pakartotinai priminti kartu su visais Tautų Sąjungos išsipareigojimais ir rekomendacijomis.

Šis sprendimas Lietuvos Vyriausybės negalėjo būti priimtas. Pranešdamas Lietuvos principinį nusistatymą tuo klausimu, ministras pirmininkas E. Galvanauskas Vyriausybės vardu 1923 m. balandžio 16 d. Ambasadorių konferencijai pateikė plačiai motyvuotą griežčiausią protestą. Jis nurodė, kad Versalio sutartis suteikė teisę Santarvės valstybėms nustatyti sienas Lenkijai, o ne Lietuvai. Notoje užprotestuotas klaidingas 1922 m. lapkričio 18 d. pasiūlymo interpretavimas. Lietuvos Vyriausybė niekada nėra atsižadėjusi savo teisių į Vilnių ir jo sritį, todėl negalėjo būti jokios kalbos apie jos prašymą suteikti sankciją aiškiam tarptautinės teisės pažeidimui. Lietuva be savo sutikimo nėra perleidusi Tautų Sąjungai teisę spręsti Vilniaus klausimą.

Tokioje atmosferoje prasidėjo ir vyko derybos dėl Klaipėdos! Pačios derybos dėl Klaipėdos krašto konvencijos prasidėjo 1923 m. kovo 24 d. Paryžiuje. Ambasadorių konferencijos komisijai pirmininkavo prancūzų diplomatas J. Laroche, Lietuvai šiose derybose atstovavo ministras pirmininkas E. Galvanauskas.

Pirmą konferencijos dieną J. Laroche pateikė Lietuvos delegacijai projektą, kuris susidėjo iš 50 straipsnių. Analizuojant šį Ambasadorių konferencijos projektą, teko konstatuoti, kad jis faktiškai nustatė sąlygas Klaipėdos krašto valstybinei nepriklausomybei ir Klaipėdos uosto ypatingam tarptautiniam statusui laiduoti. Atrodo, Ambasadorių konferencijai rūpėjo ne normuoti Klaipėdos krašto prijungimo sąlygas prie Lietuvos, kiek sudaryti sutartį, kuri užtikrintų Klaipėdos kraštui laisvos valstybės padėtį ir leistų Lenkijai kontroliuoti Klaipėdos uostą. Lietuvos interesai Klaipėdos krašte buvo tik minimaliai apsaugoti. Lietuvą su Klaipėdos kraštu būtų jungę šie realūs ryšiai: bendra pilietybė, bendri geležinkeliai, paštas, telegrafas ir telefonai, bendra užsienio politika, bendra valiuta, bendros reparacijos ir bendras su Klaipėdos kraštu, Lenkija bei Tautų Sąjunga uostas.

Atsakydamas į pateiktą projektą E. Galvanauskas paskelbė plačią deklaraciją, kurioje stipriai kritikuotas pateiktas Klaipėdos krašto statusas ir uosto režimas. Klaipėdos kraštui sumanyta autonomija esanti ne autonomija, o unija tarp dviejų suverenių valstybių, todėl šioje dalyje pateiktas projektas prieštarauja vasa-

rio 16 d. sprendimui, kuris numato Klaipėdos kraštui autonomiją Lietuvos suverenumo ribose. Atkreiptas Ambasadorių konferencijos dėmesys į tai, kad tranzito laisvės užtikrinimas ir būsimas Klaipėdos uosto tvarkymas privalėtų neperžengti vasario 16 d. sprendimo ir Barselonos konferencijos rekomendacinių ribų. Remiantis Barselonos konferencijos rekomendacijomis, tarptautinio uosto administracija turi būti organizuota tos valstybės, kurios suverenumui uostas priklauso.

Balandžio 11 d. Lietuvos delegacijos pirmininkas pateikė Ambasadorių konferencijai kontrprojektą. Jame nebuvo palikta vietos Klaipėdos valstybingumui išsakyti. Kontrprojekte pabrėžta, kad krašto autonomija neturi valstybinio pobūdžio, o kraštui paliktos tik plačios savivaldos teisės.

Reikėtų sutikti su R. Valsonoku, kad lyginant abu projektus aiškėja šie pagrindiniai Lietuvos ir santarvininkų nusistatymo skirtumai (14, p. 132): 1) santarvininkai, norėdami prijungti kraštą prie Lietuvos, buvo užsimoję suteikti jam pusiau suverenios valstybės pobūdį, o Lietuva nėjo toliau už plačios teritorinės savivaldos ribų; 2) uosto klausimu santarvininkai pageidavo režimo, kuris teiktų Lenkijai persvarą, o Lietuva pageidavo uosto visiškos kontrolės sau, nepripažindama jokių ypatingų teisių nei Lenkijai, nei Tautų Sąjungai.

Vadinasi, galime konstatuoti, kad jau pirmuosiuose posėdžiuose iškilo dvi svarbios problemos: 1. Klaipėdos uosto administravimo klausimas; 2. Krašto autonomijos problema. Derybos užtruko. Vieną projektą keitė kitas. Tačiau santarvininkai, neatsižvelgdami į Lietuvos memorandumų argumentus bei pataisas, toliau griežtai laikėsi savo nusistatymo uosto režimo ir tranzito laisvės klausimais.

Keturių mėnesių derybos nedavė rezultatų. Galutinės Ambasadorių konferencijos nuostatos nagrinėjama klausimais – 1923 m. rugpjūčio 8 d. Lietuvos Vyriausybei pateikta griežta, tiesiog ultimatyvi nota. Joje siūloma Lietuvos Vyriausybei per vieną mėnesį pranešti Santarvės valstybėms, ar ji be jokių pakeitimų ir rezervų sutinkanti pasirašyti jai pateiktus projektus. Pažymėtina, kad santarvininkai esą įsitikinę, kad Lietuvos Vyriausybė neversianti jų kreiptis į Tautų Sąjungos tarybą.

Santarvininkų galutiniame projekte, be anksčiau minėtos Lenkijos tranzito laisvės karinei amunicijai, buvo numatytas atstovas Klaipėdos uosto komitete. Lenkijai, be bendrosios laisvosios zonos, dar turėjo būti išnuomota 99 metams uosto dalis. Be to, Ambasadorių konferencija reikalavo, kad dar prieš konvencijos ratifikavimą Lietuva leistų Nemunu plukdyti medžiagas.

E. Galvanauskas 1923 m. rugsėjo 21 d. į notą atsakė. Jis konstatavo, kad Ambasadorių konferencijos projektas neatitinka vasario 16 d. nuosprendžio

reikalavimų. Griežčiausio pasipriešinimo susilaukė reikalavimai leisti tranzitą iš Lenkijos, nepaisant esamų santykių, kurie faktiškai visais požiūriais buvo artimi karo santykiams. Lietuva vadovavosi Barselonos konvencijos nuostatomis, kurios principai taikomi tik taikos metu. Duotuoju laikotarpiu Lietuva ir Lenkija nebuvo susitikusios taikiai. Kartu buvo pasipriešinta Klaipėdos uosto išskyrimui iš centrinių Lietuvos institucijų kompetencijos, visą administravimą (laisvos zonos ir net Lenkijai išnormuotos dalies) pavedant Klaipėdos kraštui. Uosto priežiūros tarnyba, kurioje Lenkijos atstovas būtų turėjęs diplomatinio imuniteto privilegijas, darėsi sprendžiamuoju, o ne patariamuoju organu.

Apibendrinant galima teigti, kad Ambasadorių konferencijos ir Lietuvos Vyriausybės ginčo esmę sudarė santarvininkų reikalavimas pripažinti Lenkijai ypatingus interesus Klaipėdoje ir juridiškai garantuoti tų interesų apsaugą. E. Galvanausko vadovaujama Vyriausybė jau buvo numachiusi šiam nepermaldujamam santarvininkų nusistatymui tam tikrų nuolaidų: leisti lenkų ekonominių organizacijų atstovui dalyvauti Klaipėdos uosto ekonominiame komitete, rezervuojant jam asmenišką neliečiamybės teisę ir atskiru protokolu laiduojant laisvą miško plukdymą Nemunu. Nusileisdamas E. Galvanauskas tikėjosi galėsias likviduoti ginčą, sutikdamas tiesiogiai su Ambasadorių konferencija.

Didžiosios valstybės tomis nuolaidomis nepasitenkino, nes norėjo priversti Lietuvą atkurti visų rūšių susisiekimą su Lenkija. Ambasadorių konferencija visą bylą perkėlė į Tautų Sąjungą ir apkaltino Lietuvą, kad ji nevykdanti įsipareigojimų, priimtų pagal Ambasadorių konferencijos vasario 16 d. nutarimą.

Taip Klaipėdos byla atsidūrė Ženevoje. Svarstymai prasidėjo iš naujo. Ambasadorių konferencija siuntė dokumentaciją į Ženevą, Lietuvos Vyriausybė siuntė savąją. E. Galvanauskas jau 1923 m. lapkričio 23 d. Tautų Sąjungos generaliniam sekretoriui pateikė platų memorandumą, kuriame buvo išdėstyta visa Klaipėdos bylos eiga ir motyvuotas Lietuvos nusistatymas ginčijamais klausimais, dėl kurių ši byla atsidūrė Tautų Sąjungos tarybos forume.

1923 m. gruodžio 15 d. klausimas pradėtas svarstyti Ženevoje. E. Galvanauskas jau savo pirmame pranešime akcentavo (11):

1. Lietuvos Vyriausybė sutinka tartis su Ambasadorių konferencija dėl Klaipėdos autonomijos, bet ji niekada neįsipareigojo pritarti tokiai konvencijai, kuri siaurintų Lietuvos suverenias teises.

2. Visada Lietuvos delegacija tikėjosi, kad Ambasadorių konferencijos vasario 16 d. nutarimo 3 straipsnis per derybas bus suderintas su Barselonos sutarties 13 straipsniu.

3. Lietuvos Vyriausybė neprieštarauja, kad visi kraštai lygiomis teisėmis naudotųsi uostu, o Ūkio tary-

boje dalyvautų atskirų ūkio šakų atstovai. Barselonos konferencijoje niekur nekalbama apie uosto valdymo sutarptautinimą, todėl Lietuvos Vyriausybė tiki, kad sprendžiant Klaipėdos uosto valdymo klausimus bus paisoma Barselonos nutarimų.

4. Lietuvos Vyriausybės nuomone, Klaipėdos uosto komisijos sudarymas nesuderinamas su suverenių teisių perleidimu Lietuvai ir Klaipėdos uosto plėtros galimybe.

Tautų Sąjungos taryboje E. Galvanauskui teko susidurti su Lenkijos atstovu K. Skirmantu, kuris reikalavo, kad taryba atsižvelgtų į Lenkijos interesus Klaipėdos uoste. Taryba priėmė rezoliuciją, kuria tam tikrai komisijai, susidedančiai iš trijų narių, pavedė atlikti darbą. Visi komisijos nariai turėtų būti geri specialistai ir tranzitinės prekybos žinovai. E. Galvanauskas pasiūlė nariais paskirti asmenis, kurie nėra susiję su Ambasadorių konvencijos sudarytu konvencijos projektu ir kad jiems būtų nurodyta savo darbe vadovautis išimtinai vasario 16 d. rezoliucijos principais.

Komisija buvo sudaryta 1924 m. vasario 5 dieną. Jos pirmininku tapo JAV atstovas Norman Davis. Lenkijos atstovas K. Skirmantas įrodinėjo, jog Lenkijai Klaipėda reikalinga ypač miško plukdymui apdrausti, nes Lenkijos interesai esą keturis kartus didesni nei Lietuvos. Nagrinėjant Klaipėdos klausimą Ambasadorių konferencijoje Lenkija siūlė iš Klaipėdos padaryti laisvą teritoriją Tautų Sąjungos globoje. Tuomet lietuviai ir lenkai turėtų lygias teises, garantuotas Tautų Sąjungos. K. Skirmantas savo notoje Tautų Sąjungai pripažino, kad tokios nuostatos nepažėmė Ambasadorių konferencija ir tesuteikė Lenkijai tranzito ir ypatingų teisių Klaipėdos uoste. Tai buvęs paskutinis minimumas, kuris Tautų Sąjungos negalės būti susiaurintas.

Nerimo ir santarvės valstybės pačios perkėlusios Klaipėdos klausimą į Tautų Sąjungą. Ambasadorių konferencijos pirmininkas R. Poincare savo 1924 m. vasario 4 d. laiške Tautų Sąjungos sekretoriui tvirtino (11):

1. Tautų Sąjungos sudarytos komisijos tikslas yra ne „paruošti kuo greičiausiai konvencijos projektą, suderintą su vasario 16 d. rezoliucija“, o ieškoti būdų, kurie rastų išeitį, kaip įgyvendinti Ambasadorių konferencijos sudarytą projektą, kurį Lietuva atsisakė priimti.

2. Visais ekonominiiais klausimais Lietuva turinti ne pasitarti su Klaipėdos administracija, bet sutarti.

3. Tranzitas iš Lenkijos yra būtinas įgyvendinti vasario 16 d. rezoliuciją nepaisant Lietuvos santykių su Lenkija. Čia reikia daryti išimtį iš bendrų tarptautinių Barselonos nuostatų.

4. Uostas turės būti Klaipėdos krašto žinioje, būtina „laisvoji zona“ Lenkijos naudai.

E. Galvanauskas nepaliko tos intervencijos be atkirčio. Jis konstatavo (11):

1. Versalio sutartimi Klaipėdos kraštas prijungtas prie Lietuvos. Vilniaus kraštas ir dalis Gardino priklauso Lietuvai pagal vienintelės sprendžiamosios ir teisėtos sutarties su buvusią teritorijų valdytoja Rusija.

2. Lenkija galės turėti tranzitą per Lietuvą, tiksliai sutvarkiusi su Lietuva savo santykius.

3. Būtina atmesti R. Poincaré užuominą, kad Tautų Sąjunga teturinti sutaisyti Lietuvą su Ambasadorių konferencijos patobulinta konvencijos redakcija. E. Galvanausko nuomone, Tautų Sąjunga neturi vadovautis nepavykusiomis derybomis, o visai savarankiškai dalyką spręsti, vadovaudamasi priimta vasario 16 d. rezoliucija.

Tų ginčų metu Tautų Sąjungos taryba jau buvo sudariusi komisiją ir ji pradėjo darbą. Komisijai pakako trijų savaitžių, kad skirtingos šalių nuomonės galėtų būti suderintos. Per trumpą laiką buvo sudarytas toks projektas, kuris apsaugodamas Lietuvos interesus teikė tam tikrų nuolaidų Ambasadorių konferencijos reikalavimams. Komisija, stengdamasi Klaipėdos uostą padaryti veiksmingą, jo administravimą perdavė Lietuvai, į direkciją šalia Klaipėdos ir Lietuvos Vyriausybės atstovo numatė dar vieną Tautų Sąjungos paskirtą susisiekimo ir tranzito komisijos pirmininką. Uosto direkcija turėjo vadovautis paprastomis tarptautinėmis tranzito taisyklėmis, kaip jos buvo nustatytos Barcelonos sutartyse. Komisija šiuo atžvilgiu labiausiai nutolo nuo Ambasadorių konferencijos užmojų, bet ji susilaukė Lietuvos Vyriausybės pritarimo ir realiai sutvarkė uosto veiklą. Apskritai komisija iš darbų eliminavo tuos politinius klausimus, kurie kliudė šalims susitarti. Reikėtų pripažinti, kad pasiektas per derybas kompromisas buvo tiek Lietuvos Vyriausybės, tiek komisijos nuopelnas, pirmiausia, žinoma, E. Galvanausko ir N. Davio.

Pažymėtina, kad derybų su Tautų Sąjungos tarybos komisija metu Lietuvai, lyginant su Ambasadorių konferencijos projektais, pavyko:

1. Nusikratyti Lenkijos arba jos ekonominių organizacijų atstovo dalyvavimo uosto administracijoje;

2. Atremti santarvininkų reikalavimus išnuomoti Lenkijai 99 metams specialią zoną Klaipėdos uoste;

3. Iškovoti pritarimą nuostatai, kad Lietuva esamomis sąlygomis nebūtų verčiama atkurti visų rūšių susisiekimą tarp Klaipėdos ir Lenkijos. Komisijos projektas išimtį numatė tiksliai dėl miško plukdymo. Lietuva turėjo pasižadėti netaikyti plukdymui tų Barcelonos konvencijos nuostatų, kurie tam tikrais atvejais įgalina sustabdyti tranzitą.

Svarstant komisijos projektą Tautų Sąjungos taryboje didelių ginčų nebuvo. Komisijos pirmininkas N. Davis pranešė Tarybai, kad komisijai pavykė susi-

tarti su Lietuvos delegacija, todėl naujas konvencijos projektas esąs kompromisas, kuriuo stengtasi iš esmės patenkinti šalių interesus ir todėl pageidautina, kad jis būtų Tarybos priimtas *en bloc*. Jam pritarė E. Galvanauskas, kuris pažymėjo, kad daugelis konvencijos projekto nuostatų toli gražu neatitinka lietuvių tautos teisėtų aspiracijų, bet pasaulinės taikos stabilizacijos labui Lietuva sutinkanti priimti komisijos siūlomą konvenciją ir jos priedų projektus. Lenkijos atstovas K. Skirmantas turėjo su pasigailėjimu konstatuoti, kad Tautų Sąjungos tarybos komisija neatsižvelgė į jo pasiūlytas pataisas ir todėl parengtas projektas esąs lenkams nepriimtinas, nes jie neatitinka „Lenkijos teisėtų interesų“. Tai buvo lenkų atsisveikinimas su svajonėmis įsigalėti Klaipėdoje. K. Skirmantas taryboje nedrįso net pareikšti protesto.

Komisijos projektas, E. Galvanauskui sutikus, Tarybos buvo vienbalsiai priimtas (11, p. 111). Konvencijos pasirašymas įvyko Paryžiuje 1924 m. gegužės 8 d., o Lietuvos Seimas dokumentą ratifikavo liepos 30 d. (14, p. 163). Tiksliai 1925 m. rugpjūčio 25 d. buvo deponuoti Anglijos, Italijos ir Japonijos ratifikacijos dokumentai (14, p. 163). Klaipėdos konvencija įgijo tarptautinę galią.

Taigi Lietuvai pasisėkė iškovoti jos suverenių teisių Klaipėdos krašte pripažinimą be jokių nuolaidų Lenkijai. Taip buvo atremtos ir Lenkijos pastangos netiesiogiai primesti Lietuvai Vilniaus pagrobimo pripažinimą. E. Galvanausko diplomatinė kovų bendražygis V. Sidzikauskas, žvelgdamas į praeitį iš istorinės perspektyvos, taip apibūdino savo vyresniojo draugo veiklą 1922–1924 m.: „...svarbiausias dalykas buvo E. Galvanausko pragmatiskumas. Jis buvo inžinierius ... Jis viską aiškiai suvokė, ir, be to, buvo valingas žmogus... Nebijojo atsakomybės...“ (12, p. 55). E. Galvanauskas buvo iš tų žmonių, kurie nebijojo laužyti susiformavusių įpročių, eiti prieš srovę. Tą rodo jo diplomatinės kovos dėl Vilniaus ir Klaipėdos.

E. Galvanauskas buvo pirmas Lietuvos nepaprastasis ir įgaliotasis ministras Anglijoje, įteikęs savo įgaliotimus Anglijos karaliui 1924 m. gruodžio 10 d. Visi iki jo buvę Lietuvos atstovai Londone – V. Čepinskis, A. Tiškevičius, T. Norus-Naruševičius, V. Černecis – naudojo *charge d'affaires* (reikalų vedėjo) titulu. Po 1926 m. gruodžio perversmo, tenkinant A. Voldemaro užgaidas, E. Galvanauskas 1927 m. sausio pradžioje, t. y. nepraėjus nė mėnesiui po perversmo, buvo atšauktas iš Londono (15, p. 441). A. Voldemaras reikalavo skubaus ir neatidėliotino E. Galvanausko išvykimo, neatsižvelgdamas net į jo prašymą duoti laiko atsisveikinti su Jungtinės Karalystės užsienio reikalų ministerijos vadovais ir diplomatinio korpuso nariais. Taip pasibaigė neilga E. Galvanausko diplomatinė tarnyba.

4. Palikus diplomatinę tarnybą

Grįžęs iš Londono, E. Galvanauskas pradėjo dirbti Klaipėdoje. Paties E. Galvanausko nuomone, maloniausiais jo gyvenimo laikotarpis yra susijęs su Klaipėda. Tai 1927–1939 metai. Nemažai E. Galvanausko prisidėta prie Klaipėdos krašto lietuvinimo. Jo iniciatyva ir siūlymu įkurta bendrovė, kuri pirkdavo sklypus ir finansuodavo darbininkų namų bei kitas būtinas statybas Klaipėdoje. E. Galvanauskas kurį laiką buvo bendrovės pirmininkas. Be kita ko, statybos darbų planavimas buvo pavestas talentingam architektui V. Žemkalniui-Landsbergiui. Klaipėdoje 1938 m. E. Galvanausko iniciatyva pastatyti Amatų mokyklos rūmai, kurių vien išorinių sienų ilgis siekė per vieną kilometrą.

Didelis E. Galvanausko nuopelnas – Klaipėdos Prekybos instituto įkūrimas. Tai buvo pirmoji Lietuvoje speciali aukštoji vadybos mokykla, orientuota į verslo vadybos specialistų rengimą. Komersantų rengimas Lietuvai – didelis E. Galvanausko išvalgumas. Jis greitai suprato, ką reiškia išsilavinęs prekybininkas Lietuvos verslui, ūkinei raidai.

Instituto įkūrimo organizatoriaus darba E. Galvanausko biografas G. Galva apibūdina: „Šios srities darba pradėjau užsienio aukštųjų ūkio mokslo mokyklų lankymu, susipažinau su veikla, programų telkimu ir jų studijavimu. Lankiau daugelio kraštų mokyklas. Ypatingą dėmesį kreipiau į mažesnių valstybių aukštąsias mokyklas, nors ūkio teorijos dėstymu jos neprilygo Vokietijos tos srities mokykloms“ (3, p. 380). Toliau autorius rašo, kad peržiūrėjęs visą glėbį prekybos mokyklų programų, „ypatingą dėmesį kreipiau į Belgijos Prekybos instituto programą ir tvarką. Negalėjo būti kalbos apie kurios nors užsienio mokyklos programos ar organizacijos aklą pamėgdžijimą. Mano stebėjimai ir surinktoji medžiaga tarnavo kurti tokią mokyklą, kuri tiktų Lietuvos sąlygomis. Taip atsirado Prekybos instituto programa ir darbo tvarka, kuri buvo naujovė Lietuvoje“ (3, p. 380). Dabar pertvarkant Lietuvos mokslą ir studijas, galima iš E. Galvanausko veiklos pasimokyti, kaip novatoriškai tai galima padaryti.

Klaipėdos prekybos institutas tarpukario Lietuvoje tapo privataus ūkio studijų centru. Instituto darbuotojai per neilgą laikotarpį išleido apie 140 veikalų. Tas palikimas ir dabar dar neprarado aktualumo (10, p. 60–62).

Pats E. Galvanauskas mūsų visuomenei daugiau žinomas tik kaip politikas ir diplomatas. Bet tai nėra visai teisinga. E. Galvanauskas buvo puikus gerų ūkinių darbuotojų ugdytojas verslo sričiai, intelektualinės vadybos mokslo žinių propaguotojas (7, 8, 9, 10). Jo darbai ūkio mokslo srityje yra pakankamai saviti ir dabar dar naudingi.

E. Galvanauskas buvo politinės veiklos žmogus, išžymus valstybininkas, visuomenininkas. Jo mokslinis pedagoginis darbas buvo antraeilė veikla.

Yra išlikę E. Galvanausko paskaitų konspektai:

1. Bendras ūkio mokslas. Klaipėda, 1938 / 1939 (trys dalys);
2. Pramonės ūkio mokslas. Šiauliai, 1939 / 1940;
3. Uostų ūkis. Klaipėda, 1936/1937;
4. Laivų ūkis, Klaipėda, 1937/1938 (dalis teksto anglų kalba).

Kaip matome, ūkio ekonomika, arba ūkio mokslas, buvo svarbiausia E. Galvanausko mokslinės pedagoginės veiklos sritis. Čia jis pasireiškė kaip puikus lektorius, plačios erudicijos ūkio mokslų žinovas (10, 8). Rengiant Lietuvos verslui vadovus, jo buvo gerai suprasta, kad vidaus ir užsienio prekybos, pramonės, draudimo, transporto įmonėms, bankams turi vadovauti asmenys, turintys gerą akademinį išsilavinimą. Jo nuomone, viešoji tarnyba irgi reikalauja aukštos kvalifikacijos specialistų rengimo. E. Galvanausko buvo teigiama, kad kuo mažesnė tauta, tuo labiau ji turi būti išmoksinta ir techniškai, taikumu mokslu gerai apsiginklavusi. Kitaip jai gresia lėta mirtis, emigracija, išstipimas.

E. Galvanauskas siekė Klaipėdos kraštą ne vien teisiškai prijungti prie Lietuvos, bet ir jį organiškai sujungti su ja: nutiesti naujus geležinkelius, jungiančius Kauną, Suvalkiją su Klaipėda, Žemaitija. Kaip ministras pirmininkas didelį dėmesį kreipė į valstybines investicijas, nepaprastus ir ilgalaikius statybos darbus, miestų, pirmiausia Klaipėdos, lietuvinimą, krašto industrializavimą. Jo pastangomis 1930 m. Klaipėdoje įkurtas medžio sindikatas, kuris per savo egzistavimo laikotarpį atliko nemažą ūkinį darbą: išvežė iš Rusijos 1,3 mln. miško medžiagos, kurią apdirbus Klaipėdos lentpjūvėse ir pardavus užsienyje gauta 21 mln. litų svetima valiuta. Darbininkai ūkinės krizės metais turėjo darbo, o Lietuvos geležinkelis pajamų.

E. Galvanauskui buvo lemta būti finansų ministru A. Merkio Vyriausybėje (1939-11 21–1940-06-17). Lemtingame paskutiniajame Vyriausybės posėdyje E. Galvanauskui neteko dalyvauti, nes darbo reikalais buvo išvykęs į Klaipėdą. Mūsų nuomone, ministras J. Audėnas teisingai vertina šį faktą: „gaila, kad posėdyje nedalyvavo ir E. Galvanauskas, kuris galbūt būtų geriausiai pažinęs ne tik krašto vidaus reikalus, bet ir valstybės padėtį tarptautiniuose santykiuose. Jis, nors ir staiga užkluptas, pajėgdavo bet kurį klausimą giliau ir sumaniau analizuoti“ (1, p. 206).

Dvi savaites E. Galvanauskas dalyvavo kraštui primestoje „liaudies“ vyriausybėje. Faktiškai čia jis įgyvendino tuos savo žodžius, kuriuos buvo pasakęs A. Smetonos dukteriai Marijai Valiušienei Kybartuose lemtiną 1940 m. birželio 15 d. naktį: „... jei yra nors vienas už tai, kad grįždamas prezidentas galėtų sušvelninti Lietuvos likimą – jis turi pasiaukoti, kaip aukojasi p. Galvanauskas, likdamas finansų ministru ir bandydamas gelbėti valiutą“ (6, p. 49).

Iš tiesų E. Galvanauskas, kol galėjo, gynė Lietuvos suverenitetą, šalies ūkio savarankiškumą, litą kaip krašto nepriklausomybės simbolį. Žinoma, klastingų Maskvos sprendimų jis pakeisti negalėjo (9). Vengdamas arešto, iš Lietuvos į užsienį pasitraukė 1940 m. rugpjūčio 4 d.

Greitai užsienyje lietuvių diplomatų E. Turausko, S. Lozoraičio, P. Klimo, K. Škirpos pastangomis E. Galvanauskas 1940 m. rudenį buvo išrinktas Tautinio Lietuvos komiteto pirmininku. Tiesa, minėtas komitetas kiek ženkliu nepasireiškė Lietuvos laisvimo byloje.

Pokario metais (1946–1947) E. Galvanauskas vadovavo pirmajai *Vlika* Vykdomajai tarybai. Vėliau jis išvyko pas šeimą į Madagaskarą ir 1947–1963 m. gyveno Majungoje. Šis gyvenimo tarpsnis nenagrinėtas.

Iki savo mirties E. Galvanauskas buvo gilus ūkio ir politikos analitikas. Savo broliui G. Galvai rašė: „... iš viso norint susiorientuoti, kokios perspektyvos laukia Lietuvos, tenka žinomą klausimą svarstyti Europos mastu“ (3). Atgimusios Lietuvos diplomatai – tai įsimintina mintis. Įdomus ir šis garbaus politikos pastebėjimas: „Aš Lietuvos jau nebepamatysiu, jos keliais nevaikščiosiu. Norėčiau, kad bent Europos žemė mane priglaustų...“. Europos žemė, jo pamilta Prancūzija (žmona buvo prancūzė), jį priglaudė. Bet nuo Aix – les – Bains miestelio iki Vabalninko ar Jonavos vienišio, esančio Biržų rajone, gana toli. Mirė žmogus, bet liko legenda, kurios nesunaikinami ženklai liko tarptautiniuose leidiniuose ir spaudoje. Skaitai tuos dokumentus ir stebiesi, kaip inžinierinio išsilavinimo žmogus puikiai orientavosi tarptautinės politikos klausimais. Bet atgimusi Lietuva dar nerado tinkamų būdų pagerbti E. Galvanauską – faktiškai nepartinę politiką, ne kartą priminusį įvairių partijų atstovams, kad, be partinės drausmės, dar yra tautinės ir valstybinės vertybės, savo amžininkus žavėjusius iniciatyva, ryžtingumu ir energija.

Lapkričio 20 d. sukaks 125 metai nuo E. Galvanausko gimimo dienos. Gaila, kad Lietuvos visuomenė nėra tinkamai įvertinusi šią išskilią asmenybę, pragmatiškos linkmės politiką ir valstybininką. O jis įdomus visiems: akademinėi bendruomenei, politikams, žurnalistams, verslininkams, ūkininkams, klaipeidėčiams ir Biržų krašto žmonėms. E. Galvanausko tipo politikas – tai konkretus ūkiniais ir socialiniais skaičiavimais tautos ateitį grindžiantis valstybininkas. Kaip dabar Lietuvai reikalingi tokio tipo politikai! Lietuvos valstybės sukūrimas po Pirmojo pasaulinio karo buvo savotiškas stebuklas, kurį sukūrė varganas savanoris, išsvermingas lietuvis ūkininkas ir E. Galvanausko tipo politikai.

Išvados

Klaipėdos byloje po pusantrų metų atkaklios kovos laimėjo E. Galvanausko numatyta ir vadovaujama politinė linija. Stabilia diplomatija jis mokėjo gerai ginti mažos nepriklausomos Lietuvos reikalus didžiųjų Europos valstybių forumuose.

Pokario Lietuva buvo Europos tauta, kuri turėjo be galo mažą procentą žmonių, besiverčiančių prekyba ir amatais, verslu. E. Galvanauskas suprasedamas tai ragino kurti amatų, prekybos, namų ruošos, verslo mokyklas, mokyti jaunimą verslumo, daugiau iš kaimo pritraukti žmonių gyventi į miestus, juos sumoderinti.

E. Galvanausko iniciatyva buvo įkurtas Prekybos institutas. Jis sukūrė veiklių žmonių kolektyvą ir per penkerius metus išleido 140 specialistų. E. Galvanausko dėka buvo parengtas Lietuvos universiteto įkūrimas Kaune 1922 m.

E. Galvanauskas suprato, kad Lietuvai norint iš-eiti iš savo siaurų lingvistinių ribų į normalias, ekonomiškai ir istoriškai pagrįstas valstybės sienas, reikia šalies politiką vesti kultūrinio ir politinio federalizmo linkme. Tik tokia politinė kryptis leistų formuoti Lietuvos valstybę, išeinant iš grynai lingvistinių lietuvių tautos ribų. Praėjusio šimtmečio dvidešimtaisiais metais Lietuvoje ši idėja nebuvo populiari. Vilniaus byla buvo pralaimėta ir dėl Lenkijos karinės jėgos ženklios persvaros, nepalankaus santarvės valstybių nusiteikimo Lietuvos atžvilgiu, ir dėl visuomenės federalizmo idėjos visiško atmetimo.

Literatūra

1. Audėnas, J. (1990). *Paskutinis posėdis. Atsiminimai*. Vilnius: Mintis.
2. Gaigalaitė, A. (1999). *Ernestas Galvanauskas Klaipėdos ir Vilniaus problemų sukūrimo (1922 09 28–1924 06 10). Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940* (p. 89–126). Kaunas: Šviesa.
3. Galva, G. (1982). *Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija*. Čikaga: Akademine skautijos leidykla.
4. Jegelevičius, S. (1997). *Ernestas Galvanauskas – Lietuvos ūkio kūrėjas. Lietuvos Respublikos ministrai pirminkai (1918–1940)*. Vilnius: Alma litera, p. 155–254.
5. Klimas, P. (1990). *Iš mano atsiminimų*. Vilnius: Lietuvos enciklopedijų redakcija.
6. Lietuvos aneksijos 1940 metų dokumentai (1990). Vilnius: Periodika.
7. Lito ir Lietuvos ekonomikos tėvai (1989). Vilnius: Žinija.
8. Martišius, S. (1997). Vadybos mokslų ir studijų raida Lietuvoje (socialinių mokslų klasifikavimo požiūriu). *Inžinerinė ekonomika, 2 (9)*.
9. Martišius, S. (2003). Ernestas Galvanauskas Lietuvos istorijos vingiuose. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, p. 118–122.

10. *Prekybos instituto vaidmuo pertvarkant Lietuvos ūkį (1934–1943)*. (1945). Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas.
11. *Question de Memel. Documents diplomatiques*. 1 T. (1923). Kaunas: Užsienio reikalų ministerijos leidinys.
12. Senn, A. E. (1995). *Detalės ir asmenys. 1923 m. sausio įvykiai Klaipėdoje*. Klaipėda: Acta Historia Universitatis Klaipedensis.
13. Šalkauskas, S. (1995). *Raštai. IV T.* Vilnius: Mintis.
14. Valsonokas, R. (1989). *Klaipėdos problema*. Vilnius: Vaizdas.
15. Žalys, V. (2007). *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)* 1 T. Vilnius: Versus Aurius.
16. Žepkaitė, R. (1980). *Diplomatija imperializmo tarnyboje*. Vilnius: Mokslas.

S. A. Martišius, M. Martišius

Ernestas Galvanauskas in the Diplomatic and Political History of Lithuania

Summary

The public and pedagogical activities of the known Lithuanian politician Ernestas Galvanauskas (1882–1967) is subject of the article. It is stated and proved that during the period from the 1920 to 1940 the diplomatic efforts of E. Galvanauskas had influenced the Lithuanian liberal thought. Moreover, he has made a substantial contribution in the preparation of qualified merchants in Lithuania. It is proposed in the article to apply E. Galvanauskas standpoint concerning the preparation of the specialists, and distinguish between management and business administration studies.

The political line conceived and guided by E. Galvanauskas has won the tough battle of the *Klaipėda* case which lasted for a year and a half. His subtle diplomacy

skills has contributed greatly to defending the interests of the small country Lithuania in the forums of the big European countries.

E. Galvanauskas apprehended the need for the Lithuania to direct its politics to the route of cultural and political federalism. Such political direction would enable to form the state of Lithuania starting up from the purely linguistic drift of Lithuanian nation. This idea was not popular in the 20s of the last century. The Vilnius case was lost due to the following reasons: a) great preponderance of the Polish military forces; b) unfavourable attitude of allied states towards Lithuania; c) total rejection of federalism idea by the society.

Key words: Convention of Klaipėda, Lithuania-Poland dispute over Vilnius, the Conference of Ambassadors